

Лазор К. П., НУ «ОЮА»

ПРОЦЕС ВЗАЄМОДІЇ ЦЕРКВИ ТА ІНСТИТУТІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Статтю присвячено актуальній проблемі політичної теорії та практики – формуванню оптимальної моделі інтеракції церкви та інститутів державної влади. Визначено особливості окремих історичних етапів державно-церковної взаємодії. Проаналізовано форми цієї взаємодії.

Проблема політологічного дослідження взаємодії політичних інститутів та акторів політичного процесу із церквою актуалізується у зв'язку із необхідністю дати ґрунтовний науковий аналіз впливу релігійних уявлень на діяльність суспільних груп та спільнот, визначити роль релігійного фактору у процесі формування політичних цінностей та політичної культури.

Особливої суспільної ваги релігійні доктрини набувають у перехідні періоди розвитку суспільства, коли кризові явища, які охоплюють ціннісну, духовну сферу суспільного життя поступово переносяться на правові основи існування держави, економіки, політики. Сучасна ситуація потребує посилення взаємодії церкви та держави, актуалізує проблему пошуку оптимальної моделі цієї взаємодії за такими напрямками, як:

- взаємодія з органами державної влади та місцевого самоврядування;
- взаємодія з інститутами громадянського суспільства;
- взаємодія з політичними партіями;
- вирішення майнових питань;
- комплекс питань, пов'язаних із теологічною освітою;
- нормативно-правове удосконалення забезпечення партнерства держави та релігійних конфесій.

В умовах становлення інформаційного суспільства особливою актуальності набуває також взаємодія церкви із засобами масової інформації, незалежно від їх форми власності та робота у мережі Інтернет.

Теоретичні основи дослідження взаємодії органів державної влади та церкви закладено у роботах таких зарубіжних та вітчизняних авторів, як М. Азаркін, В. Багдасарян, І. Бальжик, П. Бергер, І. Бердников, Г. Дж. Берман, В. Бондаренко, А. Венгеров, Е. Гіденс, С. Здіорук, А. Киридон, А. Козловський, А. Николін, М. Рибачук, Г. Сергієнко, В. Якунін, П. Яроцький та ін.

Слід відзначити, що ефективність та спрямованість взаємодії державної влади та церкви залежить від позиції державних інститутів, нормативної-правової бази (передусім – положень Конституції), позиції церкви та її ставлення до моделей державного устрою (у тому числі – концепції «світської держави»), політичної ситуації, культурної складової, яка вкючає рівень толерантності суспільства, розвиненості інституцій громадянського суспільства.

Відносно позиції церкви, то вона виражена думкою «державна не може бути компетентною в питаннях віри» (митрополіт Володимир), та полягає у тому, що: «Хоча Україна і українське суспільство за останні кілька років істотно змінилися, ця позиція не зазнала кардинальних трансформацій. Дотримуючись завіту Господа нашого Ісуса Христа, Українська Православна Церква завжди вважала і вважає, що в основі взаємодії Церкви (Царства, яке не від світу цього) і держави повинен лежати принцип "віддайте кесареви кесарю, а Боже Богові" (Мф. 22, 21)» [4].

Представлене вище розрізнення священного («Божого») та світського («кесарева») стало наріжним каменем концепції відносини Церкви та держави, як «двох царств», яка отримала розвиток у історії правової та політичної думки. У період середньовіччя, який історично охоплює дванадцять століть (від доби Римської імперії у V ст. до доби Реформації у XVI ст.), сформувалась та поширилась релігійна доктрина організації суспільного життя, права та політики, яка, з відповідними модифікаціями, впливає на взаємодію держави та церкви і у сучасному світі.

Для християнського світу характерний цезарепапізм – об'єднання духовної і світської влади в особі імператора, при цьому не лише держава дбає про проблеми церкви, а головним чином церква відповідає за мирські справи.

Основи політичної думки того часу сформувались у дискусіях із теологічною доктриною навколо таких питань, як відносини права та релігійних норм, виокремлення права та релігійної моралі, поширенні у суспільстві уявлень щодо цінносного виміру політичної діяльності, які базуються на вірі, сумлінні, справедливості та ін.

Серед філософів, схоластів та релігійних діячів Середньовіччя, які заклали фундаментальні основи релігійної доктрини слід відзначити Ансельма Кентерберійського, Альберта Великого, Дунса Скота, Тому Аквінського, Августина Блаженного, Вільям Оккам, Марселій Падуанський та ін. У творах цих та інших авторів представлено аналіз ідей державного суверенітету, свободи совісті, рівності людей, визна-

чено необхідність відмови від насильства та абсолютизації церковної влади, важливість дотримання принципів моральної поведінки.

Єпископи Іоанн Златоуст, Василь Великий, Августин Блаженний у філософських доктринах виходили з біблійного положення про те, що будь-яка влада від Бога, а значить – нерівність в земному житті вимагає смиренності. Разом з тим, християнська теологічна доктрина, проголошуючи рівність усіх людей перед Богом, одночасно декларувала відповідальність людини перед Богом, незалежно від походження, влади та соціальної позиції. Марсиль Падуанський наголошував на тому, що християни повинні бути найкращими громадянами, тому що за непокору людському закону їх чекає найбільше покарання.

Августин Блаженний писав, що існують дві спільноти, соборності: «Град Божий» (церква) і «Град Земний». Він заклав основи розуміння свободи і відповідальності особистості, її становища в світі, які за своїм значенням далеко виходять за межі епохи. Геласій, у «теорії двох мечів» поєднав владу світську (короля, імператора) і владу духовну (Папи). На його думку, обидва мечи – в руках папи, однак вищу (духовну) владу він залишає собі, а нижчою наділяє монархів. На думку В. Оккама, імператор звільняється від підпорядкування законам, їм самим встановленим, коли це необхідно для досягнення загального блага. Він обґрунтовує положення, відповідно до якого, в кінцевому рахунку, загальне благо є головним обмежувачем імператорської влади, як і влади Папи.

Вперше в історії людства у межах ранньохристиянської доктрини було проголошено принципи свободи і рівності, які незалежать від походження, майнового та політичного стану осіб, ідея щодо зверхності церковної влади над державною, про верховенство церкви в політичному житті, втілення Бога в людині, універсальні принципи моральної поведінки, свободи волі, суспільного договору та народного суверенітету.

Визначаючи основи політико-правових вчень середньовіччя, які базувались на релігійній доктрині, слід виокремити наступні положення:

- уявлення про людину, як політичну істоту;
- думка про те, що держава як ціле стоїть вище, аніж індивід;
- всі види влади на Землі від Бога;
- світська влада виступає вторинною відносно релігійної та підпорядковується їй;
- уявлення про монархію, як ідеальну форму правління;
- джерелом людського права є божественний розум, а його конкретизацією – природне право (Тома Аквінський).

На окрему увагу заслуговують праці Н. Макіавеллі, у яких формулюються закони політичної боротьби, отримання й утримання влади, завоювання територій. Спираючись на аналіз фактів політичного життя Н. Макіавеллі наголошує на тому, що основою політичної поведінки володаря повинна стати не християнська мораль, а вигода та сила.

У період Реформації в Європі набувають поширення нові суспільно-політичні рухи. Економічні відносини характеризуються переходом від феодалного до капіталістичного способу виробництва. Це – розвиток техніки, світських наук, торгівлі, мистецтва, це час великих географічних відкриттів, коли рамки відомого європейцям світу значно розширилися. Ідеологи буржуазії заперечували середньовічні ідеї аскетизму, сліпого підпорядкування церкви, містицизму, відстоювали гуманістичні цінності: прагнення до земного успіху, процвітання, індивідуалізм, прояв творчих здібностей, практичність тощо.

У цей період розвиваються ідеї Н. Макіавеллі щодо автономності політичного поля та відповідальності політика перед державою та народом. Однією з головних проблем тогочасної політичної думки була проблема взаємин особистості і держави, що відбилася в теорії «природних прав», яка обґрунтовувала рівність людей, виступала за свободу переконань, недоторканість особи і власності.

На думку М. Рибачука, «Якщо уявлення про церкву (релігійні об'єднання) від раннього Середньовіччя до сучасності практично не зазнавали модифікацій, то уявлення про суспільство у XVII-XVIII ст. полягало в тому, що держава як орган управління усім суспільством підпорядковувалась приватним інтересам, які домінували у громадянському суспільстві. Під громадянським суспільством стали розуміти особливу сферу відношень, а саме – ринкових, майнових, моральних, сімейних, релігійних, що мають перебувати у визначеній незалежності від держави. Таке суспільство інтерпретувалося як неконтрольований державою й опосередковано контрольований церквою уклад життя, де реалізуються інтереси окремих індивідів та їх об'єднань, взаємовідносини товаровиробників і споживачів. Тут уже йдеться про правову, конституційну державу, що визнає певну сферу самовизначення й самовираження особистості й об'єднань, в яку держава не має права втручатися» [2, с. 14].

В цілому, в історичній традиції та сучасній політичній практиці склалися два типи відносин між державною і церковною владою. Перший принцип виходить із існування секулярної держави і теократичної держави, другий – спирається та концепцію «симфонії» духовної та світської влад. При «симфонії влад» влади співіснують, але

не зливаються одна з одною, взаємодіють, але не прагнуть до підпорядкування одна одній. Концепція «симфонії влад» виникла в союзі держави і православної церкви та, внаслідок цього, була характерною тільки для православних країн [1].

До кола проблем, які виникають у процесі формування оптимальної моделі взаємодії держави та церкви слід віднести наступні питання:

- комплекс питань, пов'язаних із правовим регулюванням діяльності релігійних об'єднань (у тому числі – надання статусу юридичної особи Церкві та окремим єпархіям);

- питання використання культових споруд та майнових прав на них;

- питання богословської освіти (визнання державою дипломів церковних освітніх установ, учених ступеней у богословській сфері та ін.);

- визнання теології як окремого напрямку наукових досліджень та фахової наукової підготовки;

- питання, пов'язані із пастирським служінням у військових підрозділах та у силових структурах;

- намагання представників влади утворити «помісну церкву» не шляхом діалогу, а «зверху», використовуючи адміністративний ресурс. При цьому варто погодитись із Г. Сергієнко у тому, що основою взаємодії держави та церкви має стати «принцип рівності релігійних організацій перед законом... його дія охоплює всі об'єднання віруючих незалежно від розсуду держави» [3, с. 37]. Тобто свобода віросповідання полягає в імперативному, без виключень, закріпленні в законодавстві за всіма релігійними організаціями незалежно від будь-яких ознак їх рівного правового статусу, єдиного порядку його набуття і припинення, рівного ступеня свободи релігії.

Ці та інші проблемні блоки утворюють порядок денний взаємодії держави та церкви, до якого додаються виклики, які постають перед сучасним суспільством. Вони обумовлені перехідним станом українського суспільства та взаємним зв'язком наступних чинників.

По-перше, становлення глобального політичного простору, що трансформує роль та функції національної держави, посилює наднаціональний та регіональний рівень взаємодії. Варто погодитись із тим, що фактично спостерігається цілковита зміна характерних ознак реальності, яку можна порівняти із процесами переходу від аграрного суспільства до індустріального. «У сучасному інформаційному суспільстві принципово змінюються уявлення про співвідношення духовного і матеріального, релігійного і світського. Християнська

церква і держава протягом свого співіснування перебували і продовжують перебувати у стані діалектичної взаємодії...

Держава і церква відрізняються за походженням, цілями, структурою, але водночас вони тісно пов'язані між собою. Кожен із цих інститутів має свою особливу соціальну цінність і значимість. Церква не втручається у внутрішні справи держави, а остання, у свою чергу, не втручається у внутрішнє церковне життя. Разом із тим не тільки не виключається, але й передбачається духовно-моральний вплив церкви та цінностей, що захищаються нею, на державну владу. Діючи узгоджено, держава і церква можуть вирішити багато актуальних для сучасного суспільства проблем, зокрема сприяти соціальному примиренню, злагоді, взаєморозумінню. «Симфонія влад», сформульована багато століть назад, являє собою такий стан відносин держави і церкви, що націлює нинішнє покоління на стабільність і впорядкованість як на основу консолідації суспільства [1, с. 5].

З іншого боку, розвиток та ускладнення суспільних відносин, зростаюча кількість перехресних ліній соціальних дій призводить до виникнення нових, нестандартизованих ситуацій, які потребують відповідних засобів аналізу та ефективних дій, які не спираються на традиції. Комунікативний простір створює нові форми взаємодії у сфері публічної влади, призводить до зростання відкритості і транспарентності політичних інститутів і політики в цілому та надає громадянам технологічну можливість брати участь в обговоренні суспільно-політичних проблем... У сучасному світі завдяки електронним мас-медіа та Інтернет зростає швидкість розповсюдження інформації, що сприяє децентралізації влади та послаблює вертикальні моделі політичної організації» [5, с. 147].

По-друге, зміна парадигм соціально-економічного та політичного пізнання. У сучасних пізнавальних умовах переосмислюється і зазнає критики віра у всевладдя людського розуму, занепад «духу Просвіти», що у свій час забезпечив теоретичне обґрунтування пріоритету раціональності у суспільному житті. Ставиться під сумнів і принцип секуляризації в організації державного управління.

По-третє, проблема демократизації пострадянських держав, які переживають трансформаційний період, рухаючись від посткомунізму до демократії. Посткомуністичну ситуацію можна розуміти як перетин економічних, політичних, культурних факторів, які впливають на взаємодію держави та церкви. При цьому особливої ваги набуває сплеск «націоналізмів» у пострадянських країнах.

По-четверте, набувають ваги такі характерні ознаки політичної взаємодії, як надмірна централізація влади, нерозвиненість горизон-

тальних політичних комунікацій, та, як наслідок – загроза медіатизації політики, зведення її до рівня мас-медійного шоу з розігруванням смислу, беззмисловими діалогами та комерціалізацією інформації. Серед загроз, пов'язаних із комерціалізацією соціальної взаємодії, слід також відзначити консьюмерізм.

Таким чином, в умовах трансформацій, які переживає українське суспільство особливого значення набуває питання гарантування свободи віросповідання, стан взаємодії держави і церкви, який включає юридичну, соціально-культурну та політичну складові.

Бібліографічний список

1. Бальжик І. А. Відносини держави і церкви: «симфонія влад» : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / І. Бальжик ; Одеська національна юридична академія. – О., 2007. – 200 арк. – Бібліогр. : арк. 173 - 200.
2. Рибачук М. Громадянське суспільство і церква / М. Рибачук // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – 2004. – Вип. 5. – С. 12 – 23.
3. Сергієнко Г. Л. Роль конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання в Україні автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Г. Л. Сергієнко ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – 18 с.
4. Українська Православна Церква: сьогодення і перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://orthodox.org.ua/ru/article/ukrainska-pravoslavna-tserkva-sogodennya-i-perspektiv>
5. Яковлев Д. Раціоналізація політичної взаємодії як чинник формування демократичної політики / Д. Яковлев // Освіта регіону. – 2012. – № 1. – С. 80 – 84.

Стаття посвячена актуальній проблемі політичної теорії і практики – формуванню оптимальної моделі інтеракції церкви і інститутів державної влади. Визначено особливості окремих історичних етапів державно-церковної взаємодії. Проаналізовані форми цієї взаємодії.

The article is devoted to the actual problem of political theory and practice – the formation of an optimal model interactions church and governmental institutions. The features of certain historical stages of state-church interaction. The analysis this form of interaction.

Стаття надійшла до редколегії 23.11.2012